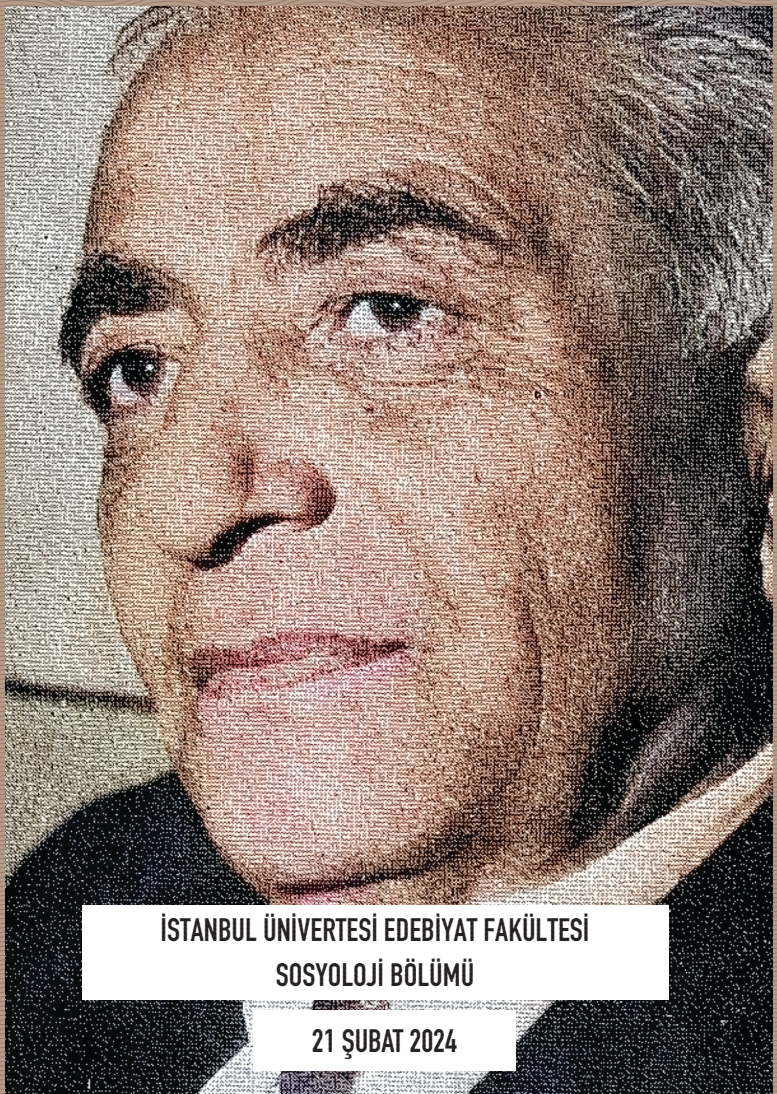
ÖLÜMÜNÜN 55. YILINDA MÜMTAZ TURHAN SEMPOZYUMU

PROGRAM VE BİLDİRİ ÖZET KİTAPÇIĞI

İSTANBUL ÜNİVERTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

21 ŞUBAT 2024

ÖLÜMÜNÜN 55. YILINDA
MÜMTAZ TURHAN
SEMPOZYUMU

PROGRAM
ve
BİLDİRİ ÖZET KİTAPÇIĞI

İSTANBUL ÜNİVERTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

ÖLÜMÜNÜN 55. YILINDA
MÜMTAZ TURHAN SEMPOZYUMU

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Enes Kabakcı
İstanbul Üniversitesi (Başkan)

Prof. Dr. İsmail Coşkun
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Tayfun Amman
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Karakaş
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Güven Avcı
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Karakaya
İstanbul Üniversitesi (Sempozyum Sekreteri)

---

21 ŞUBAT 2024 ÇARŞAMBA

10:30-17:00

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ KURUL ODASI

SEMPOZYUM PROGRAMI

10:30-10:45 – Açılış konuşması – **Prof. Dr. İsmail Coşkun**

10:50-12:15 – Birinci Oturum
(Oturum Başkanı: **Doç. Dr. Ayşen Şatıroğlu**)

- Türk Psikolojisinin Unuttuğu Bir Gestalt Psikoloğu: Mümtaz Turhan – **Dr. Öğr. Üyesi Tolga Yıldız**

- Modernleşme Kuramlarıyla İlişkisi – **Prof. Dr. Enes Kabakcı**

- Kırdaki ve Kentteki Kültür Değişmelerini Yeniden Düşünmek: Kır-Kent Etkileşimi – **Prof. Dr. Murat Şentürk**

- Kitle Eğitiminden Uzman Eğitimine Modern Okullaşma Serüveni – **Doç. Dr. Aynur Erdoğan Coşkun**

12:30–14:00 – Öğle Yemeği Arası

14:00-15:25 – İkinci Oturum
(Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Enes Kabakcı**)

- Türk Sosyolojisinde Antropolojik Dönemeç: Mümtaz Turhan'dan Erol Güngör'e Kültür-Medeniyet Ayrımı Eleştirisi – **Dr. Öğr. Üyesi M. Ali Akyurt**

- Düşünmek İçin Buğday: Mümtaz Turhan'da Kültür Değişme(me)leri – **Arş. Gör. Ş. Sevde Tunçbilek**

- İlginç ve Erken Bir İlişkisellik Örneği Olarak Mümtaz Turhan ve Teknolojik Değişme Meselesi – **Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Karakaya**

- Mümtaz Turhan'da Köy Meselesi: Köy Enstitüleri, Toprak Reformu ve Köy Kalkınması – **Arş. Gör. Salih Ünüvar**

15:30-16:55 – Üçüncü Oturum
(Oturum Başkanı: **Prof. Dr. Murat Şentürk**)

- Süreklilik İçinde Üç Farklı Dönem ve Mümtaz Turhan'ın Üç Farklı Kimliği Üzerine – **Mehmet Aygün**

- Mümtaz Turhan ve İstanbul Üniversitesi'nde Sosyal Antropolojinin Tesisi – **Arş. Gör. Yaşar Faruk Kanber**

- Mümtaz Turhan'da Garplılaşma – **Dr. Aytekin Ersal**

- Türk Milliyetçiliğinde Geleneksel Damarın İkinci Nesli: Mümtaz Turhan ve Milliyetçilik – **Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bozkurt Çelik**

- Mümtaz Turhan Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme – **Arş. Gör. Ali Rıza Şan**

TEBLİĞ ÖZETLERİ

Türk Psikolojisinin Unuttuğu Bir
Gestalt Psikoloğu: Mümtaz Turhan 9
Dr. Öğr. Üyesi Tolga Yıldız

İyimser Modernleşme Kuramlarına Karşı Karamsar Bir
Garplılaşma Taraftarı: Mümtaz Turhan 13
Prof. Dr. Enes Kabakcı

Kırdaki ve Kentteki Kültür Değişmelerini Yeniden
Düşünmek: Kır-Kent Etkileşimi 16
Prof. Dr. Murat Şentürk

Kitle Eğitiminden Uzman Eğitimine
Modern Okullaşma Serüveni 19
Doç. Dr. Aynur Erdoğan Coşkun

Türk Sosyolojisinde Antropolojik Dönemeç: Mümtaz
Turhan'dan Erol Güngör'e
Kültür-Medeniyet Ayrımı Eleştirisi 22
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali Akyurt

Düşünmek İçin Buğday: Mümtaz Turhan'da Kültür
Değişme(me)leri 25
Arş. Gör. Ş. Sevde Tunçbilek

İlginç ve Erken Bir İlişkisellik Örneği Olarak Mümtaz Turhan ve Teknolojik Değişme Meselesi 28
Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Karakaya

Mümtaz Turhan'da Köy Meselesi: Köy Enstitüleri, Toprak Reformu ve Köy Kalkınması 31
Arş. Gör. Salih Ünüvar

Süreklilik İçinde Üç Farklı Dönem ve Mümtaz Turhan'ın Üç Farklı Kimliği Üzerine 33
Mehmet Aygün

Mümtaz Turhan ve İstanbul Üniversitesi'nde Sosyal Antropolojinin Tesisi 37
Arş. Gör. Yaşar Faruk Kanber

Mümtaz Turhan'da Garplılaşma 40
Dr. Aytekin Ersal

Türk Milliyetçiliğinde Geleneksel Damarın İkinci Nesli: Mümtaz Turhan ve Milliyetçilik 43
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Bozkurt Çelik

Mümtaz Turhan Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme 46
Arş. Gör. Ali Rıza Şan

TÜRK PSİKOLOJİSİNİN UNUTTUĞU BİR GESTALT PSİKOLOĞU: MÜMTAZ TURHAN

TOLGA YILDIZ*

ÖZ

İstanbul Üniversitesi Psikoloji ve Antropoloji bölümlerine 50'li yıllardan itibaren özgün bir araştırma ve yaklaşım kimliği kazandıran kurucu biliminsanı Mümtaz Turhan'ın günümüzde—başta sosyoloji olmak üzere—Türk sosyal bilimlerinin birçok alanında bahsi geçmekte, çalışmaları yeni çalışmalara konu ve ilham olmaktadır. Mirası, psikolojinin özellikle sosyal ve kültürel meselelerle temasında ve bu yüzeyde süregiden tartışmalarda kıymetini halen korumaktadır. Ancak bugün Mümtaz Turhan'ın Türk psikoloji akademisiyle tema ve devamlılık ilişkisi—zayıf da olsa—söz konusu değildir.

Bu bağlamda Mümtaz Turhan'ın çalışmalarının hatırlanmasını ve yeniden tartışılmasını hayli önemli buluyorum. Şimdiki çalışmamın amacı, Mümtaz Turhan'a teveccüh gösteren diğer sosyal bilim uzmanlarınca da görmezden gelinen ilk dönem titiz deneysel algı çalışmalarını tekrar gündeme

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, tolga.yildiz@istanbul.edu.tr

getirmek ve onun ömrü boyunca yörüngesinden çıkmadığı metodolojik, teorik ve hatta paradigmatik terazisinin başlangıçta nasıl ayarlandığını speküle etmektir. Bu vesileyle Mümtaz Turhan'ın Alman Gestalt ekolünün tahkim edilmesine nasıl ve hangi düzeyde katkıda bulunduğunu gözler önüne sermeyi umuyorum.

İlkin Gestalt ekolünün dünya psikoloji tarihindeki yerini, dönemindeki baskın psikolojinin teorik tek boyutluluğuna verdiği tepkiyi ve bilahare bilişselci Amerikan psikolojisi içinde nasıl asimile edildiğini gözden geçireceğim. Ardından ekolün teorik mahiyetini açmayı deneyeceğim. Mümtaz Turhan'ın aydınlığın mekan algısıyla ilişkisi ve bağlamın yüz ifadelerinin algılanışına etkisi üzerine yaptığı hassas deneysel çalışmalarını özetleyip hem döneminin hem bugünün psikoloji ana akımına karşı durduğu kritik mesafeye dikkat çekmeye çalışacağım.

Türkçede en isabetli şekilde "teşekkül" kelimesiyle karşılayabileceğimiz Gestalt kavramı, Alman kültür ve düşünce tarihinde köklüdür. Gestalt, oluşmakta olan bir formdur. Hem anlık hem de sürekliliğin bütünlüğünü işaret eder. Alman düşüncesinde Gestalt'in bu dinamizminin nihai ürünü ise Bildung kavramıyla karşılanır. Bildung, tüm bu değişimin nihai amacıdır. Bu kavram, kabaca kültürlenme manasında kullanılmaktadır. Başlangıçta nesnelerin şekillendirilmesi demekken, özellikle Goethe'nin romanlarının etkisiyle Herder, Hegel ve Alman romantikleri için kişiliğin şekillendirilmesi hususunda merkezi bir kavram oluvermiştir.

Gestalt, oluşmakta olan olarak değişip durandır. Nihani olansa tüm bu anbean gelişim olarak Bildung'dur. Modern düşüncedeki analitik "bütün, parçalarından ibarettir" fikrinin aksine, kökü klasik metafiziğe uzanan sistematik "parçalar, bütün sayesinde vardır" fikri burada esastır. Bütünlük nedendir, sonuç değil. Örneğin yan yana duran bireylere toplum denmez,

toplumun var ettiği kişilere birey denir. Bireyi "bir" yapan ruh, ait olduğu toplumudur, tersi değil.

Gestalt'i, bugün Anglo-Sakson dünyada bilinen manasıyla, bir formun donuk parçalarının dinamik ilişkiselliği olarak tanımlayan kişi ise Kant'tır. Ona göre formu parçalarına ayırarak anlayamazsınız; çünkü form, parçalardan ibaret değildir, parça ilişkilerinin dinamik bütünlüğüdür. Bütün, parçalarından daha fazlası, hatta farklısıdır: A ve B birleştiğinde A+B olmaz, AB diye—ne A ne de B olan—yeni bir şey olur.

Modern psikolojide Gestalt paradigması, XX. asrın ilk yarısında Wertheimer'ın "phi fenomeni" makalesiyle (1912) birlikte Almanya'da doğmuştur. Gestaltçilere göre Goethe haklıdır; Dünya ile onun bir parçası olan zihin aynı Gestalt özelliklerine sahiptir. Bilginin sadece duyusal olandan değil, hem duyusal hem kavramsal olanın karşılaşmasından oluştuğu fikri, Alman kritik felsefe ekolünün genel prensiplerinden biridir. Gestaltçiler de Dünya ile onun bilgisi arasında ortaklıklar olduğunu iddia etmiştir. Duyu, algılayanın etkin yorumuyla birlikte Dünya'yı kurmaktadır. Dünya ne sadece duyuya ne de zihne indirgenebilir. Ne de bunlar arasında bir fark vardır. Tek bir bütünsel deneyim söz konusudur. Deneyimin içi dışı yoktur. Her şey burada ve şimdi, tam ama dinamik (yaşayan) bir ilişki içindedir.

Mümtaz Turhan, 1935'te Wertheimer'ın danışmanlığında gerçekleştirdiği deneysel Gestalt algı çalışmaları ile Frankfurt Üniversitesi'nden ilk doktora derecesini almıştır. Talebeliği sırasında başlayıp 1960'a kadar sürdürdüğü deneylerinde yüz ifadelerinin ancak psikolojik bağlamına göre bir heyecan ifade ettiğini titizlikle ortaya koymuştur. Bugün sağ duyumuza oldukça uygun gelen bu durum, o dönemde bilinmiyordu. Yüz ifadelerinin kendiliğinden spesifik heyecanlar ifade ettiği düşünülüyordu. Darwin'in otoritesi belirgindi ve ifadelerin kalıtsal bir yapısı olduğuna inanılıyordu. Dolayısıyla ifadelere

ve onların anlamlarına evrensellik atfediliyordu. Mümtaz Turhan, hem mevcut teori ve araştırma literatürünün zayıflıklarını ortaya koymuş hem de bir yüz ifadesinin durumdan bağımsız, evrensel ve statik bir heyecan bildirmediğini göstermişti. İster fotoğraf ister film aracılığıyla sunulmuş olsun, jest ve mimiklerin ancak özel bağlamı bilindiğinde net bir anlam taşıdığı, hatta aynı ifadenin anlamının bağlama göre değiştiği psikoloji literatüründe ilk defa kanıtlanmıştı. Aynı dönemde, aydınlık yönlerinin mekan algısına etkileri üzerine yaptığı yine dakik deneysel çalışmaları da Mümtaz Turhan'ın Gestalt teorisine olan önemli katkılarındandı.

Mümtaz Turhan, 1944-48 arasında Cambridge Üniversitesi'ndeki ikinci doktorası sırasında ve sonrasında sürdürdüğü Türkiye özelindeki kültür değişmeleri meselesine getirdiği sosyal psikolojik ve antropolojik yaklaşımlarla anılsa da; aslında kültür, eğitim, birey ve topluma yaklaşımında bile halen bir Gestaltçi etki olduğu düşünülebilir. Gestalt psikolojisi, İkinci Savaş sırasında ABD ampirik işlevselciliğine asimile edilmiştir. Savaş sonrasında, Mümtaz Turhan, ampirik bir işlevselci gibi değerlendirilse de tartışma ve üslubunda Gestalt ruhunun etkisi belirgindir.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz Turhan, Gestalt Psikolojisi, Deney, Yüz İfadeleri, Heyecan Durumları.

İYİMSER MODERNLEŞME KURAMLARINA KARŞI KARAMSAR BİR GARPLILAŞMA TARAFTARI: MÜMTAZ TURHAN

ENES KABAKCI*

ÖZ

Mümtaz Turhan'ın sosyal psikoloji alanında Cambridge Üniversitesinde 1948'de Sir Frederic Charles Bartlett danışmanlığında tamamladığı *A Study of Cultural Change, with Special Reference to Turkey* başlıklı doktora tezi, *üç yıl sonra yayımlanacak Kültür Değişmeleri* kitabının "dokuz faslından ancak üçünü teşkil etmektedir". Adı geçen tezde, Erzurum ile Kars arasında bulunan bir takım köy topluluklarında şehre (Kayseri) göçle değişen/değişmeyen, köye geri dönüşle de aslına rücu eden kültürel unsurlar sosyal psikolojik bir yaklaşım ve etnografik bir yöntemle incelenmektedir. Ne var ki kitabın -tezde yer almayan- ilk faslı genellikle antropoloji, sosyoloji ve tarih disiplinlerinin kesişim noktasında ele alınan "Kültür ve

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ekabakci@istanbul.edu.tr

Medeniyet" kavramlarının tahliliyle açılmakta, kitabın kalan önemli bir kısmında ise -Büyük Şehirlerde Vukua Gelen Kültür Değişmeleri başlığı altında- Lale Devri'nden Cumhuriyet'e kadar geçen iki asırlık süreç değerlendirilmektedir. Turhan bu süreci sosyal psikolojinin ve özellikle antropolojinin sunduğu kuramsal yaklaşım ve kavramlar eşliğinde incelemektedir.

Bartlett vesilesiyle sosyal psikolojinin yanı sıra antropolojiyle de tanışan Turhan, bu iki disiplinin toplumsal süreçleri kavrama tarzını Osmanlı-Türk modernleşme çabalarını anlamak üzere seferber eder. Söz konusu çabaları "Garplılaşma", buna eşlik süreçleri ise "serbest" veya "mecburi" kültür değişmeleri olarak niteler. Gerek *Kültür Değişmeleri* (1951) gerek bu eserin bir bakıma devamı niteliğinde olan *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* (1958) başlıklı incelemelerinde, Turhan "modernleşme/muasırlaşma" kavramlarını yalnızca birer kez kullanır. Buna karşın, "Garplılaşma" kavramına her iki kitabında, "kalkınma" kavramına ise ikincisinde sıkça yer verir. Oysa bu iki eserin yayımlandığı yıllarda, "iktisadi kalkınma" ve "siyasal gelişme" kavramlarını tazammun eden "modernleşme" kavramı, özellikle Turhan'ın yabancısı olmadığı Anglosakson sosyal bilim dünyasında yoğun bir şekilde tedavüldedir. Üstelik Osmanlı-Türk modernleşme tecrübesi de yine aynı dönemde, ideolojik tonu ağır basan klasik modernleşme kuramları bağlamında birçok araştırmaya konu olmaktadır. Bu çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu ve onun bakiyesi Türkiye Cumhuriyeti'nin genel olarak on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren geçirdiği toplumsal, kültürel, siyasi ve iktisadi dönüşümün neden, koşul ve gerçekleşme biçimlerini açıklama amacı gütmekte; çeşitli modernleşme tecrübelerinin ortak nokta ve benzerliklerine bilhassa vurgu yapmaktadılar. Farklılıkları küçümseyen hatta yadsıyan bu çalışmalar, Osmanlı-Türk modernleşmesini *diğerleri*nden pek de farklı olmayan *kaçınılmaz* bir *vakıa* olarak tasavvur etmekteydiler. Daniel Lerner, Walt W. Rostow, Edward Shils gibi sosyal bilimciler, evrimci ve organisist ku-

ramlardan ilhamla, Türkiye'yi tüm "üçüncü dünya" ülkeleri gibi nihayet Batı'nın iktisadi, toplumsal ve siyasal seviyesine ulaşabilmek için kat edilmesi kaçınılmaz safhalardan birine yerleştirmekteydiler. Söz konusu safhaların adlandırılması yazardan yazara değişiklik gösterse de bunlar istisnasız tüm toplumlara teşmil edilebilecek aşamalardır. 1950 ve 1960'lı yıllara damgasını vuran modernleşme kuramlarına göre değişim her toplumda mündemiç (*immanent*), toplumların doğasına içsel (*inherent*) ve muayyen bir istikameti haizdi.

Turhan ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çeyrek asrındaki kültürel, toplumsal, siyasi, iktisadi ve eğitimsel yenileşme çabalarını nitelemede "modernleşme" değil "Garplılaşma" tabirini tercih etmekte; üstelik bu sürecin tabii, dolayısıyla bir gereklilik/zorunluluk olarak başarıya ulaşacağını ileri süren iyimserlik yüklü modernleşme kuramlarının aksine, mükerrer akametlerle malul bir deneyim olduğunu savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz Turhan, Garplılaşma, Muasırlaşma, Modernleşme Kuramları, Kültür Değişmeleri.

KIRDAKİ VE KENTTEKİ KÜLTÜR DEĞİŞMELERİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: KIR-KENT ETKİLEŞİMİ

MURAT ŞENTÜRK*

ÖZ

Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında sosyal bilimlerin ve aynı zamanda devlet yetkililerinin köye olan ilgisi yoğundur. Erken Cumhuriyet döneminde başlayan köy bağlamındaki değişme tartışmaları Türkiye'nin kırsal nüfusunun yoğun olduğu 1980'li yıllara kadar sürmüştür. Bu tartışmaların sadece kırdaki değişmelere değil doğrudan ülkedeki toplumsal değişmelere odaklandığı ve modernleşme sürecinde *değişme*nin nasıl gerçekleştiğine, hangi çerçevede gerçekleş(tirilebil)eceğine ve hangi yönde ilerlemesi gerektiğine yönelik bir ilginin sonucu olduğu söylenebilir. İlk ilgilerin köy araştırmalarında görülmesi söz konusudur. Sonrasında orta kentlerde değişim araştırmalara konu edilmiştir. Sosyoloji bölümlerindeki kır ve kent sosyolojisi derslerinin birlikte verildiği görülmektedir. Mümtaz Turhan da *Kültür Değişmeleri*

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, murat.senturk@istanbul.edu.tr

başlıklı çalışmasında ağırlıklı olarak köyler ekseninde değerlendirmekte ve değişmenin dinamiklerine odaklanmaktadır. Ayrıca köyde ve büyük kentlerde meydana gelen kültür değişmelerinin mukayeseli bir tahlilini gerçekleştirmektedir. Turhan'a göre köy topluluğundaki ile büyük kentlerde meydana gelen değişmeler arasında esaslı farklılıklar vardır. Bu mekânsal ölçeklerde yaşayan insanların aynı topluma, aynı millete mensup olmalarına rağmen aralarındaki farklılıkların değişmeler üzerine etki eden koşulların ve faktörlerin değişik olmasıyla ilişkilendirmektedir. Bu yönüyle Turhan köydeki ve kentteki kültür değişmelerini farklı çerçeveler içine yerleştirmektedir. Büyük şehirlerde –özellikle imparatorluğun merkezi olan İstanbul'da– kültür değişmeleri "yabancı bir medeniyetin cemiyet üzerinde doğrudan doğruya devamlı bir tesiri neticesinde, uzun yıpratıcı ve yıldırıcı bir mücadeleden sonra başlar." Köydeki kültür değişmeleri ise "haricî hiçbir tesire tâbi olmadan vukua gelmiştir." Turhan için köy serbest kültür değişmelerinin gerçek örneklerinin gözlemlenebileceği koşullara sahiptir. Bu yönüyle Turhan köyün diğer yerleşimlerle özellikle de kentle ilişkisinin ve etkileşiminin bulunmadığı ya da sınırlı olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışmada Turhan'ın kültür değişmeleri ekseninde köy ve kentlere ilişkin değerlendirmeleri ele alınarak kır-kent arasındaki etkileşime dair görüşlerinin tartışılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Turhan'ın yaptığı araştırmaların metodolojik boyutuna odaklanılarak kırsal ve kentsel alanlara dair değerlendirmeleri mukayeseli bir biçimde ele alınmaktadır. Kırdaki değişmelerin modern dönemde sadece kendiliğinden ve dışa kapalı koşullarda oluşmadığı ve kentteki değişmelerin de sadece yabancı tesirler altında gerçekleşmediği söylenebilir. Turhan'ın araştırması 19. yüzyıldaki kır-kent karşıtlığını hatırlatmaktadır. Söz konusu dönemde sosyolojinin kurucu isimleri tarafından kent tanımları ve açıklamaları kır karşılaştırması üzerinden yapılmıştır.

Bu çalışmada ise kır-kent etkileşiminin hem kırı hem de kenti dönüştürdüğü tezinden hareketle kırdaki ve kentteki kültür değişmeleri kır-kent etkileşimi yaklaşımıyla yeniden tartışmaya açılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kır-Kent Etkileşimi, Kır Sosyolojisi, Kent Sosyolojisi, Toplumsal Değişim, Köy Araştırmaları**.**

KİTLE EĞİTİMİNDEN UZMAN EĞİTİMİNE MODERN OKULLAŞMA SERÜVENİ

AYNUR ERDOĞAN COŞKUN*

ÖZ

Geleneksel modernleşme kuramı formel eğitimin yaygınlaşmasıyla meydana gelmesi beklenen kültürel değişimi, ekonomik kalkınma ve toplumsal gelişmenin temel koşulu olarak görmektedir. Bu sebeple okur yazarlık ve okullaşma oranları, üçüncü dünya ülkelerinin gelişmişlik düzeylerinin önemli bir göstergesi sayılmakta ve kitle eğitiminin ekonominin ihtiyaç duyduğu nitelikli kadroyu yetiştiren ve beşerî sermayeyi oluşturan ana kaynak olduğu kabul edilmektedir. Kalkınmada kitle eğitiminin rolünü vurgulayan bu görüşe karşın, eğitim bütçesinin kalkınmada doğrudan rol alabilecek elitlerin/uzmanların eğitimine ayrılmasının daha etkili olabileceğini savunan alternatif görüşle karşı çıkılmıştır. Mümtaz Turhan bu alternatif görüşü, eğitim-kalkınma ilişkisine dair kuramsal yaklaşımlar açısından erken sayılabilecek tarihte –1950'li yıllarda– savunmuş ve Türkiye'nin özel koşulları açısından tartışmıştır.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, aynurerdogan@istanbul.edu.tr

Turhan'a göre kitle eğitimi ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için devletin başvurabileceği öncelikli bir araç ve sebep değil, ekonomik kalkınmanın ve artan refahın bir sonucudur. Tarihî süreçte doğal bir gelişme şeklinde kalkınamayan, inkılâplarla ve müdahalelerle modernleşmeye çalışan Türkiye gibi geri kalmış ülkelerde tüm toplumu okur yazar yapmayı amaçlayan kitle eğitimi beyhude bir masraftır ve ayrıca kalkınmanın kadrosunu oluşturabilecek uzmanların seçilerek gerekli ihtisas alanlarına yönlendirilmelerini engellediği için de zararlıdır. Çünkü Türkiye'de kitle eğitimi ile ancak yarı münevverler yetişmektedir ki, Turhan'a göre, bunlar da sahip oldukları diploma ve okur yazarlıkla imtiyaz kazanmakla birlikte herhangi bir ihtisasa malik olmadıkları için ya işsizler kadrosuna dahil olmaktalar ya da ülkenin kalkınmasında rol alamayan memurlar haline gelmektedirler. Bu sebeple Turhan, kalkınmanın kadrosunu oluşturacak uzmanların yetişmesi için çok sayıda öğrencinin Avrupa ve Amerika'ya gönderilmesi ve bu yolla oluşacak kadronun kalkınmanın bilgisini üretmesi için de araştırma enstitülerinin açılmasını savunmuştur. Bu kadro ülke meseleleriyle ilgili araştırma yapma, bu araştırmaları herkesin faydasına sunmak için yayınlar yapma, hükümete rehberlik etme, topluma yol gösterme, yeni bilim kadroları yetiştirme vb. görevleri yerine getirmelidir. Bu uzman kadronun dışında, tarım ve sanayi kalkınması için teknik ve meslek okulları açılarak pratik eğitimle kişilerin doğrudan teknik mesleklere hazırlanmaları sağlanmalıdır.

Bu çalışmada öncelikle Turhan'ın modern eğitim sistemi için tayin ettiği amaç ve bu amaçla ilişkili olarak eğitim (terbiye) ve öğretime (tahsil) yüklediği anlamlar analiz edilmekte ve tarihi süreçte eğitim sistemlerinde bu çerçevede meydana gelen değişim gösterilmektedir. Buna göre 19. yüzyılda başlayan okullaşma sürecinin İkinci Dünya Savaşı sonrası refah anlayışıyla kitleselleşme yönündeki değişimi, Türkiye'nin modernleşme serüveniyle karşılaştırılarak ele alınmaktadır. Osmanlı

modernleşmesinin okullaşma ve yurt dışı eğitim politikaları, Cumhuriyet modernleşmesinin halk eğitimi anlayışı, eğitim ve öğretime yüklenen anlam çerçevesinde analiz edilirken Turhan'ın önerilerinin çağdaş eğitim sistemleri açısından önemi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz Turhan, Eğitim, Öğretim, Kitle Eğitimi, Kalkınma, Okullaşma, Okur-Yazarlık, Mesleki Eğitim.

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE ANTROPOLOJİK DÖNEMEÇ: MÜMTAZ TURHAN'DAN EROL GÜNGÖR'E KÜLTÜR-MEDENİYET AYRIMI ELEŞTİRİSİ

MEHMET ALİ AKYURT*

ÖZ

Mümtaz Turhan ve öğrencisi Erol Güngör, Türk sosyoloji tarihi içinde kültür-medeniyet ayrımına yönelik eleştirileriyle, Gökalp'in eleştirmenleri arasında konumlandırılabilir. Gökalp, kültür-medeniyet ayrımını, Ülken'in deyimiyle kendisinden bir siyasi hareket kuralı çıkarmak üzere dogma haline getirirken, Turhan-Güngör çizgisi, büyük ölçüde antropolojiden de beslenerek maddi kültür-manevi kültür arasındaki ayrımın ampirik araştırmalara yön veren karakterine vurgu yapar. Gökalp'in söylemsel inşa faaliyeti sosyal bilimsel açıdan taşıdığı zaaflar taşımaktadır ve yaptığı keskin kültür-medeniyet ayrımı da aynı anda hem keyfi hem dogmatiktir. Ayrıca, geniş anlamıyla kültürün parçaları arasındaki etkileşimi göz ardı etmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, mehmetali.akyurt@istanbul.edu.tr

Türk sosyoloji tarihinde, maddi-manevi kültür arasındaki ilişki, bütünlük vurgusuyla, yani ikisinin birlikte teşkil ettiği bütünün ayrılmazlığı vurgulanarak, daha ziyade Batılılaşma'nın topyekun taraftarları ya da topyekun karşıtları tarafından dile getirilmektedir. Bu iki ucun arasındaki konumlarsa, Tanzimat'tan başlayarak, sonradan Gökalp'in "kültür-medeniyet ayrımı" şeklinde formülleştireceği "telifçi" yaklaşımı benimsemiştir. Bu anlamda Gökalp'in yaptığı, manevi kültüre tam bir özerklik atfetmek, başka bir deyişle manevi kültüre, maddi kültür karşısında kendini korumakla sınırlı da olsa bir kadiri mutlaklık özelliği vermektir.

Turhan-Güngör çizgisinin Türk sosyolojisini soktuğu antropolojik dönemeç, ampirik bir program çerçevesinde, maddi kültür ile manevi kültür arasındaki etkileşimi gündeme getirir. Güngör, Turhan'ın inşa ettiği antropolojik zemini kullanarak konuyu "teknolojik determinizm"in tartışılmasına kadar taşıyacaktır. Bu çizgi konuyu partizanca değil, bilimsel zeminde, ampirik olarak, bütün yönleriyle ele almakla birlikte, Güngör'le beraber "mütefekkir"ce bir renge de bürünür.

Alınan "ilim ve fen"in, alınmayan "ahlak"la nasıl bir ilişki içinde olduğu, teknoloji ürünlerinin ithalinin/kültürel difüzyonunun manevi etkileri gibi konular, Türk sosyolojisinin antropolojik dönemeç sonrası araştırma programını teşkil edecektir. Serbest ve zorlanmış/empoze/mecburi kültür değişmesi ayrımı da maddi-manevi kültür etkileşimini koşullayan bir değişken olarak ortaya konur. Sosyal psikoloji yönelimi ise bu bağlamda, kültürler arası etkileşimin maddi-manevi kültür, rızaya-zora dayalı kültürel değişim gibi ayrımlar karşısında nasıl bir hal aldığını kavramaya katkısı itibariyle anlamlandırılabilir.

Kültür-medeniyet ya da maddi-manevi kültür ayrımı, her ne kadar ilk bakışta Türk sosyoloji tarihinin tozlu sayfalarına gömülmüş bir konu gibi görünse de, Türkiye'nin güncel toplumsal

değişmesi bağlamında karşımıza çıkan teknolojikleşme, sosyal medya kullanımı gibi başlıklar göz önünde tutulduğunda, ne kadar güncel olduğu anlaşılmaktadır. Kültürler arasındaki güç asimetrisi, rızaya ve zora dayalı kültürel değişim talepleri, yabancı kültürlerle daha çok ve az temas eden toplum kesimleri gibi olgular varlığını sürdürmekte ve Türk kültürü bu tür değişkenlerin belirlediği bir zeminde çeşitli ulusal kültürlerle mütemadiyen etkileşime girmektedir. Bu etkileşimin Türkiye ve kültürel değişimi üzerinde ne derece etkisi olduğu, bu etkinin hangi kategoriler altında, hangi değişkenlere bağlı olarak şekillendiğini, "ilim/fen" ile "ahlak" arasındaki etkileşimin nasıl cereyan ettiğini anlamak için "teknolojik determinizm" yaklaşımının karşısında duran ve gerekli kavramlarla ampirik araştırma zeminini sunan bu antropolojik dönemece bugün belki her şeyden çok ihtiyaç duyuluyor.

Anahtar Kelimeler: Türk Sosyoloji Tarihi, Ziya Gökalp, Maddi Kültür-Manevi Kültür Ayrımı.

DÜŞÜNMEK İÇİN BUĞDAY: MÜMTAZ TURHAN'DA KÜLTÜR DEĞİŞME(ME)LERİ

ŞEYDA SEVDE TUNÇBİLEK*

ÖZ

İlk doktorasını Almanya'da tecrübi psikoloji alanında yapan Mümtaz Turhan, British Council bursuyla gittiği Cambridge Üniversitesinde sosyal psikolog Frederic Bartlett danışmanlığında ikinci bir doktora çalışması yürütür. Araştırma kısmında etnografik yöntemlere başvurduğu, *A Study of Cultural Change, with Special Reference to Turkey* başlıklı bu ikinci tezi 1948 yılında tamamlar, çeşitli bölümler ilave ederek *Kültür Değişmeleri* (1951) başlığıyla Türkçede yayımlar. 1958 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde Sosyal Antropoloji Bölümünün kurulması ve kurulacak bölümün başına ABD'li antropolog C. W. M. Hart'ın getirilmesi için girişimlerde bulunur. Ülkenin "sıhhatli" bir şekilde değişebilmesi için öne sürdüğü Kültür, Teknik ve Sanayi Merkezleri projesinde, söz konusu merkezlerin her birinde en az bir tane sosyal antropolog bulunmasını önerir.

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, sevdetuncbilek@istanbul.edu.tr.

Şüphesiz Turhan, Türk sosyal bilimlerinde antropoloji dışında bir formasyona sahip olup disiplinin haiz olduğu potansiyeli gören, eserlerinde antropolojik kuram ve yaklaşımlardan faydalanan, monografilere atıf yapan tek kişi değildir. Fakat Turhan'ın antropoloji disiplini ile kurduğu ilişki ve etnografik literatürden yararlanma biçimi hem atıf yaptığı isimler ve teoriler hem iktibas ettiği teorileri kendi problem alanına tatbik ederken uyguladığı işlemler hem de antropoloji disiplinine ve antropologlara atfettiği rol anlamında özgün bir yaklaşım olarak ortaya çıkar.

Turhan kültür tanımını doğrudan doğruya Tylor'dan alır, serbest kültür değişmelerini açıklamak üzere Ralph Linton'ın teorisine başvurur. Ancak esas referansı genelde İngiliz işlevselciliği özelde Bronislaw Malinowski'nin sosyal kurumların bireylerin psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlarına binaen ortaya çıktığını savunan psikobiyolojik işlevselci yaklaşımıdır. Ne ki Turhan'ın İngiliz işlevselciliği ile kurduğu ilişki son derece "işlevseldir": Temelde Malinowski'nin yaklaşımını benimsemiş olmasına hatta "kültür değişmeleri" kavramını ve başlığını Malinowski'nin 1945 yılında yayımlanan *The Dynamics of Culture Change* kitabından iktibas etmiş olmasına rağmen Turhan teoriyi alımlarken onu kendi sahasına ve araştırma konusuna uyarlar, yeni unsurlarla ilişkilendirir, farklı teorik yaklaşımlarla eklemler, senkronik bir araştırma yöntemini diyakronik bir boyuta uzatır, antropoloji teorilerini ve çeşitli coğrafyalardan derlenmiş monografileri kendi temel yaklaşımında bir işlevi yerine getirecek şekilde kullanır.

Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*'nde kültür unsurlarının kabul edilmesinde ön ayak olan ve müceddit denilen ilk müteşebbislerin ithal için neden muayyen unsurları seçtiklerinin düşünülmeye değer mühim bir mesele olduğuna dikkat çeker. Bu çalışma, Turhan'ın öne sürdüğü bu fikri bizzat müellifinin kendi düşüncesinin incelenmesinde uygulamaya koymakta ve Türkiye'de İngiliz işlevselciliğinin ilk müteşebbislerinden

olan Turhan'ın ithal etmek için neden Malinowski'yi seçtiğini, hangi muayyen unsurları kabul ettiğini ve aktardığını, hangilerini görmezden geldiğini ya da bile isteye analiz dışı bıraktığını incelemekte, Türkiye sahasına tercüme ve tatbik edilmiş işlevselci yaklaşımın kültür değişme(me)lerinin analizinde ve "hakiki Garplılaşmanın" başarılabilmesine yönelik bir çözüm önerisinin temellendirilmesinde nasıl yeniden-işlevselleştirildiğini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz Turhan, Bronislaw Malinowski, Antropoloji, İngiliz İşlevselciliği, Psikobiyolojik İşlevselcilik, Hakiki Garplılaşma, Kültür Değişme(me)leri.

İLGİNÇ VE ERKEN BİR İLİŞKİSELLİK ÖRNEĞİ OLARAK MÜMTAZ TURHAN VE TEKNOLOJİK DEĞİŞME MESELESİ

M. FATİH KARAKAYA*

ÖZ

Geç Osmanlı döneminden başlayarak, arka arkaya gelen askerî ve siyasi yenilgilerin sebebi, geri kalmışlığın gerekçeleri yahut Batılılaşma hususunda ne yapmak gerektiği bağlamında genellikle bilim ile birlikte zikredilen bir olgu olarak memleketin teknolojik gelişmeleri takip etmesi, vülgarize bir tabirle "Batı'nın tekniğini almak" gerektiği konusunda neredeyse bir uzlaşıdan bahsetmek mümkündür. Ancak teknolojinin nasıl alınacağı, alınan teknolojinin nasıl tatbik edileceği konusunda siyasi konumlanmalara göre bir farklılık olduğu da hemen göze çarpar. Bu farklılığın ardında yatansa aslında farklı görüşlerden kimselerin teknolojiden ne anladığı ve teknolojik gelişme, yayılma ve değişmenin nasıl cereyan ettiğine dair ön kabulleridir. Gelgelelim teknolojinin ne olduğu, teknolojik gelişme, değişme ve yayılmaların nasıl cereyan ettiğine dair

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, zinderud@gmail.com

açıktan bir tartışmanın da neredeyse mevcut olmaması hayreti muciptir. İşte bu bağlamda Mümtaz Turhan gerek *Kültür Değişmeleri* çalışmasında gerekse *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* kitabı ve kimi müstakil makalelerinde teknolojik değişmeleri etraflıca ele almış bir bilim adamı olarak diğerlerinden ayrılmaktadır.

Turhan, teknolojinin antropolojik, sosyolojik ve sosyal psikolojik çözümlemelerini üstelik sahadan hareketle yapan erken bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Turhan, Braudel'in "teknoloji nedir?" sorusuna "her şey teknolojidir" cevabını vermesindeki gibi tekniği husule getiren bilgiye (*know-how*) vurgu yapan bir kalkış noktasına sahiptir. Teknolojiyi, bilimsel bilginin pratik hayata uygulanması olarak gören bu yaklaşıma göre bilgi, pratiği öncelemektedir. Ancak teknoloji tarihinde yapılacak kısa bir araştırma özellikle enstitüler ve üniversitelerin emrine büyük bütçeler verilmeden önce çoğunlukla ve bugün de yer yer pratiğin bilgiyi önceleğini gösteren birçok örneği bize sunacaktır. Teknolojinin ortaya çıkışı, gelişmesi, yayılması ve değişmesini salt bilgi temelli bu okumanın karşısında piyasayı, siyaseti, toplumsal ağları ve kültürel örüntüleri koyan sosyal bilimsel yaklaşımlar bugün teknoloji üzerine fazlaca söz söylemektedir. Meseleyi yapı, fail, anlam ve normlar ekseninde farklı vurgularla ele alan kuramsal yaklaşımlar dikkate alındığında Turhan'ın sunduğu erken örneğin aslında bunların arasında bir yerlerde, bugün "ilişkisel" olarak adlandırılabilecek bir konumdan gördüğünü fark etmek de ilginç olacaktır.

Turhan'ın özellikle haricî topluluklarla olan etkileşim yoğunluğu üzerinden teknolojinin benimsenmesine dair ortaya koyduğu yaklaşım ilişkiselliğin; teknolojinin sunduğu yeni imkânların hane içi ve dışında değişime neden olduğuna dikkat çekişi, yeni teknoloji ürünlerin benimsenmesinde yaşanan zihniyet dönüşümünün etkisi ve benimsenen eşyaların farklı işlevsellikleri ile kullanılmaya başlanması evcilleştirme kura-

mının; teknolojinin benimsenip yayılmasının topyekun altyapı ve ekonomik bağlam ile ilintili bir şekilde tasviri de büyük teknik sistemler yaklaşımının; ziraat alanında yeni teknolojilerin benimsenip benimsenmemesinde pratiklik, verimlilik, operasyonel ekipman/insan vb. unsurlara dikkat çekilmesi de teknolojinin kabulü/kullanımı bileşik kuramının erken ve ilginç birer örneğini sunar niteliktedir. Sonuç olarak Mümtaz Turhan'ın teknolojiye, teknik bilgiye, teknolojinin gelişmesi, benimsenmesi, yayılması ve değişmesine dair bütünlüklü bir bakışa sahip olduğu söylenebilecektir. Turhan'ın sahadan devşirdiği gözlemler üzerine tespitleri Türk düşünce tarihinde teknolojiye dair naif bakışın çok ötesine geçerken bugün için de önemli olabilecek bir bakış açısı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Teknolojik Değişme, Teknolojinin Benimsenmesi, Teknolojinin Yayılması, Know-how.

MÜMTAZ TURHAN'DA KÖY MESELESİ: KÖY ENSTİTÜLERİ, TOPRAK REFORMU VE KÖY KALKINMASI

SALİH ÜNÜVAR*

ÖZ

Mümtaz Turhan, sosyal psikoloji kürsüsünün kurucusudur ve bu alanda Beğlan Toğrol, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar, Doğan Cüceloğlu ve Alev Arık gibi birçok isim onun öğrencileri olmuştur. Turhan, üniversite hocalığının ve psikoloji çalışmalarının yanı sıra, Türkiye'nin dönüşümü ve ülkenin sorunlarıyla da yakından ilgili birisidir. Milli eğitimle ilgili meseleler üzerine kafa yormuş, ülkenin kalkınması konusunda politika önerilerinde bulunmuştur. Onun sonraki yıllarda üniversite meselesi üzerine de yazılar kaleme aldığı görülmektedir. *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri (1954)* ve *Üniversite Problemi (1967)* bu ilgilerinin somut çıktıları olarak kitaplaşan metinleridir.

Turhan'ın ilk çalışmalarından itibaren üzerinde durduğu konulardan birisi de köy meselesi olmuştur. Türkiye'de sosyal psikoloji dalında olguyu ele alan ilk çalışma olarak alanında öne çıkan *Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji Bakımından Bir*

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, salihunuvar@istanbul.edu.tr

Tetkik (1951), 1936-1942 yıllarının yaz tatillerinde Erzurum köylerindeki gözlemlerine dayanmaktadır. 1950 sonrasında da köy konulu çalışmaları köy tetkikleri ve köy kalkınması üzerine yazdıkları ile devam etmiştir. *Toprak Reformu ve Köy Kalkınması (1964)* eseri bu köy ilgisinin ürünüdür. Onun, ayrıca, *Ölçü*, *Türk Yurdu* ve Tarık Buğra ile 1960'larda ülkenin problemleriyle ilgili ve bilimsel yaklaşımı önceleyen bir çabayla çıkardıkları *Yol* gibi dergilerde de eğitim, kalkınma ve köy konulu yazılarına rastlanmaktadır. Burada köylerle ilgili üzerinde durduğu konulardan birisinin de Köy Enstitüleri olduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren köy konusuna özel bir özel bir önem atfedildiği bilinmektedir. Köylerin gelişimi, kalkınması ve köylülerin eğitimi gibi konular köylere yönelik temel politikalar arasındadır. 1950 sonrasında köylerden kentlere göç hızını artırsa da 1980'lere kadar nüfusun yarıdan fazlasının köylerde yaşadığı Türkiye'de, toprak reformu ve Köy Enstitüleri üzerinde çeşitli tartışmaların yürütüldüğü konular olarak öne çıkmaktadır. Köy Enstitülerinin kuruluşundan kapanışına, toprak reformunun gerekip gerekmediği gibi konulara dair birçok tartışma karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin meseleleriyle yakından ilgili bir isim olarak Mümtaz Turhan da bu tartışmalara dergi ve gazetelerde yazdıklarıyla, kitaplarıyla dahil olmuştur.

Bu çalışmada onun köy meselesine ilgisi Köy Enstitüleri, toprak reformu ve köy kalkınması eksenlerinde ele alınmaktadır. Turhan'ın köy ilgisi dünyadaki ve Türkiye'deki tartışmalar kadar onun Batılılaşma konusundaki yaklaşımıyla da yakından bağlantılıdır. Bu çerçevede, Mümtaz Turhan'ın köy konusundaki düşünceleri, eserlerini verdiği dönemin toplumsal, siyasal koşullarıyla ve onun genel yaklaşımıyla birlikte değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz Turhan, Köy, Köy Enstitüleri, Toprak Reformu, Köy Kalkınması.

SÜREKLİLİK İÇİNDE ÜÇ FARKLI DÖNEM VE MÜMTAZ TURHAN'IN ÜÇ FARKLI KİMLİĞİ ÜZERİNE

MEHMET AYGÜN*

ÖZ

Mümtaz Turhan, dağılan bir imparatorluğun son yıllarında doğmuş, Osmanlının çözülüşüne ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuna tanıklık etmiş, cumhuriyetin ilk kuşak bilim insanlarındandır. Akademik ve düşünsel hayatı ile Türkiye'nin düşünce tarihi arasında bir örtüşme vardır. En azından erken cumhuriyet döneminden başlayarak 1970'li yıllara kadar olan akademik ve fikri çalışmaları ile Türkiye'nin toplumsal ve siyasal değişim ve gelişimi arasında bir paralellik vardır.

Mümtaz Turhan'ın eserlerini ister bugünden geriye doğru okuyalım isterse geçmişten bugüne doğru okuyalım Türkiye'nin düşünsel ve siyasal tarihini, eğimleri, ilgileri ve eserleri üzerinden okuyabileceğimiz bir düşünce inanıdır Turhan. Kısacası onun akademik ve fikri çalışmaları döneminin siyasal ve kültürel eğilimlerini, değişim ve dönüşümlerini yansıtır.

* Yazar, sarimazi_70@hotmail.com.

1940'lı yıllarda yaptığı çalışmalar, yayınladığı telif ve tercüme eserleri, o dönemde Kıta Avrupa'sında geçerli olan bilim paradigmasını yansıttığı gibi *Garplılaşmanın Neresindeyiz* eseri de 1950'li yıllarda dünyada yaygınlaşan modernleşme teorilerini yansıtır. Garplılaşma, kültür değişmeleri, eğitim, toprak reformu gibi konuları tarihsel temelde ve süreklilik içinde ele alma tavrını göstermiştir. Sosyal bilimlerde çok disiplinli bir yaklaşımı önceleyen bir metodoloji örneği sunan Turhan, insana düşünce ve eleştirilerinde ölçülü olmayı; farklı düşünce çevreleri ile sıkı ilişkisine rağmen belli bir mesafeyi korumuştur.

Arşiv belgeleri, ortaokul, lise ve üniversite yıllarında oldukça başarılı bir öğrenci olduğunu göstermektedir. İyi bir okuyucu ve gözlemci olan Turhan, lise ve üniversite yıllarında, dönemin en iyi öğretmen ve akademisyenlerinden dersler almıştır. Turhan'ın ortaokul ve lise yıllarında yayınlanmış bir yazısına şu ana kadar ulaşılamamıştır. Almanya'da Frankfurt üniversitesinde verdiği doktora tezi onun ilk akademik metnidir. "Aydınlık Gradyanlarının Derinlik İdraki Üzerindeki Tesirleri".

İlk doktora tezinden son metinlerine kadar Turhan'ın yazın ve düşünce hayatını üç ana döneme ayırabiliriz: 1935'den 1944'e kadar süren ilk dönemi, Geştalt ekolüne bağlı psikologluk dönemidir. Genç bir akademisyen olarak Eminönü ve Beyoğlu Halkevlerinde konferanslar verir. Bunlar, o dönem yaygınlaşan Gestalt Ekolünü tanıtıcı tarzda Gestalt Psikolojisi üzerine konferanslardır. Askerlik dönüşünde CHP'nin görevlendirmesi ile İstanbul ve Bursa gibi kentlerde zekâ, beden yapısı ve karakter konuları üzerine konferanslar verecektir. Akademik çalışmalarının yanı sıra bu dönem süreli yayınlarda yayımladığı metinleri ve çevirileri de psikoloji ile ilgilidir. Krentschmer'den *Beden Yapısı ve Karakter*, Peters'ten *Ergenlik ve Delikanlılık* ile *Irk Psikoloji*'ni çevirir.

1944'de tekrar yurt dışına giden Turhan'ın Kıta Avrupası bilim geleneğinden Anglo-Sakson bilim geleneğine kayışını görüyoruz. 1948 yılında Cambridge Üniversitesine verdiği ikinci doktora tezi onun savaş sonrası değişen dünya bilim paradigmasını yansıtır. Savaş sonrası Irk antropolojisi ve psikoloji temelli klasik Kıta Avrupası bilim geleneği çökmüştür. Savaş sonrası yeni bir dünya düzeni inşası, modernizmin krizi, aydınlanma felsefesine yönelik eleştiriler ve yeni modernleşme teorilerinin ortaya çıktığı bu dönem, Turhan'ın sosyolog kimliği ile öne çıktığı ikinci dönemidir ve 1945-1960 arası dönemi kapsar. Bu dönem ele aldığı garplılaşma, kültür, eğitim gibi konular, psikoloji ve sosyal psikoloji disiplinleri içinde ele alınamayacak konulardır. Turhan, Türk düşünce tarihi içinde daha çok bu dönem verdiği eserleri ile tanınmıştır. Kanonik tarzda eserlerini de bu dönem vermiştir.

1960'dan 1969 tarihindeki vefatına kadar olan dönemde Turhan, psikolog, sosyal psikolog ve sosyolog kimliğinin yanında "ideolog" kimliği ile öne çıkmıştır. Solun Türkiye'de yükselişi, entelektüel ve akademik olarak etkisini artırdığı bu dönemde Turhan, sağ milliyetçi-muhafazakar düşünce çevrelerinin akıl hocası olmuştur. Sol çevrelerin başta Köy Enstitüleri, Atatürk İlkeleri, Toprak Reformu ve üniversite konularındaki görüşlerine karşı argümanlar geliştirmiştir. Farklı eğilimleri ile tüm bir sağ düşünce onun eserlerine ve metinlerine yakın ilgi duymuş, dergilerinde yazılarını yayınlamışlardır.

1950-1965 arası dönemde Türk siyasetini ve siyasal kadroları etkileyen ve yer yer yönlendiren Turhan, pratik siyasete karşı hep mesafeli tutumunu korumuştur. CKMP, DP ve MHP düşünce düzeyinde ilişki kurmuş ve etkilemiştir. Turhan'ın, düşüncedeki eğilimleri erken fark eden ve yön vermeye çalışan özelliği onun düşünce çevreleri üzerindeki etkisini artırmıştır.

Bu çalışmada Turhan'ın akademik hayatı ile eserleri ve eserleri ile Türkiye'de siyasal, toplumsal ve kültürel değişim arasındaki paralellikler gösterilmeye çalışılacaktır. Her biri diğerini besleyen ve farklı siyasal ve toplumsal koşullarda öne çıkan üç farklı kimliği eserleri üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Irk Psikolojisi/Antropolojisi, Geştalt Ekolü, Anglo-Sakson Bilim Paradigması, Garplılaşma, Anti-Komünizm, Milliyetçilik.

MÜMTAZ TURHAN VE İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NDE SOSYAL ANTROPOLOJİNİN TESİSİ

YAŞAR FARUK KANBER*

ÖZ

Bu bildiride 1960 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümünün tesis edilmesi ve hocasının bulunmasında Mümtaz Turhan'ın oynadığı rolün hangi tarihsel koşullar çerçevesinde gerçekleştiği incelenecektir. Turhan 1958 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde sosyal antropoloji eğitimi verilen bir kürsünün kurulması için girişimde bulunan grubun önde gelen ismidir. Sonrasında bölüme tayin edilecek hocanın tespiti için ABD'li antropolog Sol Tax ile mektuplaşmış ve hoca olarak tayin edilen C. W. Merton Hart'ın sözleşmelerinin yenilenerek bölümde istikrarın sağlanması süreçlerinde öncülük etmiştir. Fakat bu girişim sosyal antropolojiye yönelik İstanbul Üniversitesi'nde bir eğitim verilmesi bakımından ilk değildir. Daha öncesinde fakülteye Macar Türkolog ve

* Arş. Gör., Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü faruk.kanber@yeditepe.edu.tr

etnolog Gyula Meszaros getirilmiştir ancak sosyal antropoloji eğitimine yönelik bu atılım yarıda kalmıştır. Bunun aksine Turhan, Kaplan ve Mengüçoğlu'nun girişimleriyle başlayarak Turhan'ın desteğiyle tahkim edilen 1960 yılında kurulan bölüm, İstanbul Üniversitesi'nde kalıcı bir sosyal antropoloji kürsüsünün kurulmasını sağlamıştır.

İstanbul Üniversitesi Sosyal Antropoloji ve Etnoloji bölümünün kuruluşundaki kesintili süreci ve daha sonrasında Mümtaz Turhan'ın girişiyle antropoloji eğitimine kazandırılan istikrarı kapsamlı şekilde ele alınacaktır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'ye ithal edilen sosyal antropolojinin İstanbul Üniversitesi özelinde hangi ihtiyaçlara binaen gerçekleştiğini aydınlatmaktır. Bir sosyal bilim olarak sosyal antropolojinin diğer sosyal disiplinleri tamamlayıcı rolü, fakültenin ihtiyaçları, Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi koşulları ve beklentileri, sosyal/kültürel antropolojinin 1945 sonrası dünyada geçirdiği dönüşüm ve Mümtaz Turhan'ın sosyal antropolojiyle güçlü bir diyalog geliştiren bir sosyal bilimci olarak oynadığı rol ekseninde uygun bir yere oturtulacaktır. Dolayısıyla genelde sosyal antropoloji eğitiminin, özelde ise İstanbul Üniversitesinde Sosyal Antropoloji Bölümünün tesis edilişi ele alınacaktır.

Bölümün teşekkülü, ABD'li ve İngiliz antropologlar ve İstanbul Edebiyat Fakültesindeki hocaların etkileşiminin bir neticesidir. Türkiye'de saha araştırmalarına duyulan ihtiyacın, psikoloji, felsefe ve edebiyat bölümlerinde antropoloji eğitimine yönelik talebin ve Amerika'da 1945 sonrası ciddi şekilde kurumsallaşmaya başlayan uygulamalı antropoloji geleneğinin örtüşmesi İstanbul Üniversitesinde bir antropoloji kürsüsünü mümkün kılmıştır. Üç başlık halinde kurgulanan bildiride ilk olarak, sosyal antropolojinin Türkiye'de Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren geçirdiği serüven kısaca aktarılacak, başta Ankara Üniversitesi DTCF olmak üzere diğer üniversite ve kurumlardaki durumu kısaca değerlendirilecektir. Daha

sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sosyal antropolojinin 1958 yılına kadar nasıl yer aldığı anlatılacaktır. Son olarak Edebiyat Fakültesinin ihtiyaçları ve dönemin ABD eksenli sosyal bilim anlayışı çerçevesinde, Mümtaz Turhan'ın bölümün tesisi için oynadığı hususi rol vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz Turhan, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Bölümü.

MÜMTAZ TURHAN'DA GARPLILAŞMA

AYTEKİN ERSAL*

ÖZ

Mümtaz Turhan (1908-1969), 1936 yılında Almanya'da, gestalt psikolojisinin kurucuları yanında doktorasını tamamladıktan sonra, tecrübî psikoloji asistanı olarak İstanbul Üniversitesinde göreve başlar. Bir bütün olarak tarihî müktesebatın kültürün problem çözme potansiyelini belirlediğini fark eder. Farklı zihniyetlerce anlamsız görülen unsurların bile o kültürün bütünlüğünde işlevsel bir anlamı vardır. Kültür, problemlerini geleneğinde olana ekleyebildiği kavramlarla çözer. Bu bakış açısını, içinde doğup büyüdüğü köy cemaatine ilişkin gözlemleri de desteklemektedir. Turhan, İngiltere'de alanın en yetkin akademisyenleriyle görüşlerini paylaşma imkânı bulunca "Kültür Değişmeleri" ikinci doktorası olur. Ferdin kavramları algılaması, zihnî muhtevasında var olanların üzerine eklemlemeler yaparak oluşur. Cemiyetlerin de bir hafızası vardır; örf, adet, inanışları vardır. Kültürün değişimi bunlara yapılan eklemelerin neticesinde serbest bir şekilde vuku bulursa cemiyet istikrar üzere so-

* Dr, MEB, ersalaytekin1@hotmail.com

runlarını çözer, yenilenir. Empoze, mecburî değişimler ise sarsıcı olur. Türk cemiyeti 1683'te başarısızlığa uğrayan II. Viyana Kuşatmasından itibaren Avrupa karşısında üstünlük duygusunu kaybetmiştir. Avrupa'nın ilim, teknik ve insan haklarına dayanan büyük dönüşümünü tevarüs edebilmek için garplılaşma sürecine girmiştir. İlk başlarda kültürün kendiliğinden temasları şeklinde Batı'nın yaşam tarzına dönük unsurların saray çevresince alındığı gözlemlenmiştir. Matbaanın da alındığı bu süreci Turhan "serbest kültür değişmeleri" başlığı ile inceler. II. Mahmut (1808-1839), cemiyeti bir arada tutan inançlardan kaynaklanan pek çok şekli unsuru zorla değiştirme yoluna girmiştir. Turhan, onun döneminden cumhuriyet inkılaplarını da içine alan tarihî süreci mecburi kültür değişmeleri başlığıyla değerlendirir. II.Abdülhamit (1876-1909) devrinde şiddeti hafiflese de garplılaşma adına saray çevresinin ve bürokratik münevver zümrenin yürüttüğü bu süreç kültür değişmelerine dönük sert empozelere rağmen başarıya ulaşamamıştır. Batı'nın Kopernik, Galileo, Dekart nesliyle başlayan büyük dönüşümü idrak edilememiştir. Şekli unsurların parıltısı, onların ardında yatan zihnî muhtevaların algılanmasını engellemiştir. İstenilen zaferlerin bir türlü gelmemesi münevver zümrede bir tür aşağılık kompleksini doğurmuştur. Cemiyetin örf, adet, inanışlarına yaslanarak halledilebilecek meseleler rönesans, reform, inkılâp kelimelerinin büyüsüne kapılanlarca görülememiştir. Plansız, hedefsiz, sonrakinin bir öncesini tekzip ettiği süreçler Garp ile aradaki mesafeyi daha da açmıştır. Yolun başında Japonya'nın, Rusya'nın, İskandinav ülkelerinin yaptığı gibi ampirik bilgiden ilmî bilgiye geçiş hedeflenmeliydi. Bunun için Avrupa ülkelerine binlerce talebe, gelişigüzel değil, bir sistem çerçevesinde gönderilmeliydi. İlim cemiyetleri, garplılaşan tüm memleketlerde olduğu gibi, kurulmalıydı. Binlerce köyü orta ölçekli şehirler düzeyine taşıyacak sanayi, teknik ve kültür merkezleriyle

buluşan ilim cemiyetleri Türkiye'yi Garp düzeyine çıkarabilirdi. Cemiyetin, kültüründe var olan kavramlara yapacağı eklemelerle, serbest kültür değişmeleri kıvamında Garbın ilim, teknik ve insan haklarına dayalı demokratik nizamına intibakı sağlanmalıydı. Ne kendi cemiyetindeki potansiyelin ne de Avrupa'daki ilmî zihniyetin farkına varabilen münevver kesimin elinde yürütülen garplılaşma sürecinin başarıya ulaştığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Garplılaşma, Serbest Kültür Değişmeleri, Mecburî Kültür Değişmeleri, Empoze Kültür Değişmeleri, Sosyal Psikoloji, İnkılâp, Maarif.

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNDE GELENEKSEL DAMARIN İKİNCİ NESLİ: MÜMTAZ TURHAN VE MİLLİYETÇİLİK

H. BOZKURT ÇELİK*

ÖZ

Çalışma, Türkiye'de sosyal psikoloji dalının öncüsü Mümtaz Turhan'ın millet ve milliyetçilik gerçekliklerine bakış açısını bu hususstaki çalışmaları temelinde ele alarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Öncelikle kendisinin sosyal psikoloji disiplinindeki çalışmalarının ve hayat hikayesinin, bu metnin konusu ile ilgili hususlara sirayeti ve etkisi ele alınmaktadır zira bu iki hususun da onun görüşlerinin oluşumunda etkili rol oynadığı savunulmaktadır. Zira kendisinin taşrada büyümüş ve Avrupa'da eğitim almış bir kişi olarak garplılaşma ve modernleşme hususlarına bakış açısı değerlendirilmiştir. İlaveten metinde onun milleti tanımlama ve milliyetçiliği anlamlandırmasında Ziya Gökalp'in etkisi ve görüşlerinin geleneksel Türk milliyetçiliğinde Gökalp çizgisinin devamı niteliğinde oluşu temellendirilmektedir. Bu çizginin modernist ve salt

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, hbozkurtcelik@gmail.com

seküler milliyetçilik anlayışının dışında; din-kültür-gelenek temelli özgün bir milliyetçilik anlayışı olduğu savı ve Turhan'ın görüşlerinin bu geleneksel hale gelen damarın devamı ve pekişmesindeki rolü ifade edilmektedir. Bu ana sav üzerine kurulu metin, Turhan'ın milliyetçilik ile modernleşme arasındaki ilişkiyi modernleşmenin nasıl olması gerektiğine dair fikirleri ile birlikte ele almaktadır. Millet olabilme ile demokrasi ve demokratikleşmenin bağı ve bağlantısına dair tespitleri ele alınarak bu hususun onun milliyetçiliğe bakışına tesiri tartışılmaktadır. Kültür-medeniyet ayrımı üzerine inşa ettiği fikirleri ve bunun millet olabilme hasletiyle bağlantısı detaylıca irdelenmektedir. Kavramsal analizler ile Türk modernleşmesi ve Türk milliyetçiliğinin pratikteki karşılığı ve özellikleri birlikte ele alınmaktadır. Kültürün unsurları ve bunun milletin unsurları bakımından belirleyiciliğine dair tespitleri ön plana alınmakta ve onun milliyetçilik anlayışı ve yorumunu şekillendiren ana hususlara dikkat çekilmektedir. Turhan'ın milliyetçilik anlayışının Gökalp'ten etkilenmesi ve o çizginin devamını teşkil etmesi dışında kendisinden sonraki süreçlerde Türk milliyetçiliğinin seyrine etkisi de ayrıca vurgulanmaktadır. Bu yönüyle metin salt bir dönem ya da düşünür okumasının ötesinde geçmişe bakışı ve geleceğe katkısı eksenlerinde geniş bir zaman dilimi ve güncele sirayeti de değerlendirerek geniş bir perspektif çizmeye çalışmaktadır. Söz konusu perspektif metin açısından kendi içerisinde bazı sınırlılıklar da doğurmaktadır zira eserleri muayyen olsa da Turhan'ın fikirleri de elbette yoruma açıktır ve bu metindeki yorumlar milliyetçilik araştırmalarındaki ortodoks ya da alternatif muhtelif görüşlerle mukayeseli olarak değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla bu sınırlılık, tıpkı Turhan'ın devamlı olarak ehemmiyetini vurguladığı ilmi bakış açısı ya da bir başka deyişle bilimsel metodolojiye bağlı kalınarak aşılmaya çalışılmaktadır. Metin yöntem olarak; Turhan'ın metinlerinin içerik analizi, onun görüşlerinin Ziya Gökalp'in fikirleri ile karşılaştırılması

ve diğer milliyetçilik araştırmacılarının görüşleri ile mukayesesi bakımından karşılaştırmalı analiz ve Turhan'ın görüşlerine dair çalışmalardan faydalanma bağlamında da literatür taramasından faydalanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz Turhan, Ziya Gökalp, Millet, Milliyetçilik.

MÜMTAZ TURHAN ÜZERİNE BİBLİYOGRAFİK BİR İNCELEME

ALİ RIZA ŞAN*

ÖZ

Mümtaz Turhan eğitim, psikoloji, antropoloji, sosyoloji ve iletişim çalışmaları gibi çeşitli disiplinlerde akademisyenlerin hakkında yazılar kaleme aldığı gerek yaşadığı dönem gerekse de kaleme aldığı eserler dikkate alındığında Türk sosyal bilim camiasının önemli şahsiyetlerinden biridir. Mümtaz Turhan, çalışmalarının disiplinler-arası yönü ve ayrıca sosyal psikoloji, kültürel antropoloji gibi disiplinlerin ülkemizde kurumsallaşmasına ön ayak olması sebebiyle Türk akademisinde güncel kalabilmeyi başarabilmiştir. Mümtaz Turhan hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında farklı disiplinlerden akademisyenlerin çalışmaları olmasına rağmen; batılılaşma, az gelişmişlik, kalkınma, köy meseleleri, eğitim gibi belirli temaların ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Bu temaların Turhan'ın yaşadığı dönem Türk toplum tarihi tartışmaları çerçevesinde değerlendirilmesi de mümkündür.

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, arsan@istanbul.edu.tr

Bu çalışma kapsamında öncelikli olarak akademideki lisans ve lisansüstü tezler olmak üzere Mümtaz Turhan hakkında yapılan çalışmaların bir dökümünü çıkarma, varsa örüntüleri keşfetme ve nihayetinde tematik bir tasnif ortaya konmaya çalışılacaktır. 'Hangi yıllarda, hangi disiplinler tarafından -kullanılan anahtar kelime ve kavramlar da incelenerek- Mümtaz Turhan üzerine ne tür akademik çalışmalar yapılmıştır?' sorusu araştırmanın temel sorusudur. Araştırmanın bir diğer sorusu ise 'Sosyoloji bölümlerinde hazırlanan tezlerde Mümtaz Turhan nasıl çalışılmıştır?' şeklindedir. Çeşitli akademik platformlardan elde edilen Mümtaz Turhan üzerine yapılan çalışmalara ilişkin veriler bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenecektir. Mümtaz Turhan üzerine yazılan kitapların bir kısmı lisansüstü tezlerden oluşturulmuş eserler olduğu için söz konusu kitaplar çalışma kapsamı dışında bırakılacaktır ancak telif eser şeklinde hazırlanan kitaplar çalışmaya dahil edilecektir. Mümtaz Turhan hakkında yapılan sözlü bildiriler bu çalışma kapsamının dışında bırakılacaktır.

Çalışmanın bir diğer odak noktası Sosyoloji bölümlerinde veya lisansüstü anabilim dallarında Mümtaz Turhan üzerine yazılan tezler üzerine betimsel bir içerik analizi olacaktır. Bir kısmına İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Kataloğu bir kısmına ise YÖKTEZ aracılığı ile ulaşılan sosyoloji bölümlerinde hazırlanan tezlerin benzer / farklı yönleri incelenmeye çalışılacaktır. İlki 1972 yılında Prof. Dr. Cahit Tanyol danışmanlığında hazırlanan Lisans bitirme tezi dahil toplam 16 tez çalışması incelenmiş ve tematik tasnifleri yapılmıştır. Yukarıda bahsi geçen platformlar içerisinde başlığında veya özet kısmında Mümtaz Turhan geçen ve hakemli dergilerde yayımlanan akademik makaleler de incelenmiş ve tematik tasnifleri yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mümtaz Turhan, Tez, Bibliyografya, Lisans, Lisansüstü, Makale.